

EBÛ YÛSUF'UN (ö. 182/798) KİTÂBÜ'L-HARÂC ADLI ESERİNDE YER ALAN HZ. PEYGAMBER'İN SAVAŞLARI (GAZVELERİ) İLE İLGİLİ RİVAYETLER VE KAYNAKLARI*

THE NARRATIVES ABOUT THE BATTLES OF THE PROPHET MUHAMMAD (GHAZAWÂT AL-NABÎ) IN ABÛ YÛSUF'S (d.A.H. 182/A.D. 798) KİTÂB AL-HARÂJ AND THEIR SOURCES

Yavuz SARI**
Levent ÖZTÜRK***

Öz

Hiz. Peygamber'in hayatını ve savaşlarını konu edinen eserler yaygın olarak *siyer* ve *megâzî* adıyla bilinir. Hiz. Peygamber döneminde gerçekleşen tüm askerî seferlere (seriyye ve gazvelere) *megâzî*, bunlardan Hiz. Peygamber'in bizzat katıldığı askerî seferlere ise *gazve* denilir. Siyer ve megâzî literatüründe zengin bir biçimde kaleme alınmış olan gazvelere dair bilgiler, İslâm literatürünün farklı alanlarında yazılmış eserlerde de karşımıza çıkar. Bu alanlardan birisi de fıkıhtır. İlgili literatürde gazveler hakkında hangi ölçüde bilgi bulunduğu, bu bilgilerin tarihi malzeme olarak kaynaklarının ve değerinin ne olduğu merak konusudur.

Günümüze ulaşan erken dönem fıkıh kitaplarının en eski tarihli olanlarından biri Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *Kitâbü'l-Harâc* adlı eseridir. Devlet gelirlerini kaleme alan mâlî hukuk türündeki bu eserde gazvelerle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. *Kitâbü'l-Harâc*'ın farklı bölümlerinde yer alan on iki gazveye dair elli bir bilgi ve rivayetten oluşan bu malumat, Ebû Yûsuf'un Hiz. Peygamber'in savaşlarına dair önemsenerek bir malzemeye sahip olduğunu göstermektedir. Bu makale Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserinde yer alan bilgilerin hangi gazvelere ait olduğunu, bu bilgilerin kitâb başlıklarına göre dağılımını ve zikredilen rivayetlerin kaynaklarını tespit etmeyi hedeflemektedir. Bu rivayetlerin tespit edilmesiyle gerek İslâm iktisat tarihi gerekse İslâm tarihinin belirli hususlarına yönelik önemli bir malzeme ortaya çıkarılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Fıkıh, Megâzî, Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*.

Abstract

The works on Prophet Muhammad's life and battles are widely known as *sîrah* and *maghâzî*. All the military expeditions (*sariyyah* and *ghazawât*) that took place during the Prophet's lifetime are called as *maghâzî*, and the particular ones that the Prophet attended by himself are called as *gazwa* (pl. *ghazawât*). The *ghazawât* have been studied comprehensively in *sîrah* and *maghâzî* literature and there are some information in the written works in various areas of the Islamic literature as well. One of these areas, which includes narratives on *ghazawât*, is Islamic jurisprudence. On the other hand, the information about the *ghazawât* in the related literature as well as the value of this information and the source as historical materials, have been an object of interest.

Abû Yûsuf's (d. 182/798) *Kitâb al-Harâj* is one of the early Islamic jurisprudence books which survived to the present day. This book had been written for financial law by recording the state revenues, but there is information about the *ghazawât* as well. The information in different chapters of *Kitâb al-Harâj*, which consists of fifty-one pieces of reports and narratives about the twelve *ghazawât*, shows Abû Yûsuf's knowledge and significant material which he had about Prophet's battles. This article aims to determine the information on *ghazawât* in Abû Yûsuf's *Kitâb al-Harâj* according to historical events the distribution of this information according to book titles and the sources of the narratives. By identifying these narrations, an important material will be uncovered for specific aspects of both Islamic economic history and Islamic history.

Keywords: Islamic History, Fiqh, Maghâzî, Abû Yûsuf, *Kitâb al-Harâj*.

Giriş

Hiz. Peygamber'in şahsına duyulan ilginin bir neticesi olarak başta sahabe olmak üzere pek çok âlim tarafından onun hayatıyla alakalı birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlar zamanla siyer, megâzî, delâil, hasâis vb. terimlerle ifade edilen özel inceleme alanlarına dönüşmüştür. Bu alanlarda yazılan eserler, Hiz. Peygamber'in hayatını ve savaşlarını kaleme alan en zengin çalışmalarlardır. Kuşkusuz Hiz. Peygamber'in hayatıyla ilgili bilgi veren eserler, sadece bu literatür ile sınırlı değildir. Zamanla ihtiyaç duyulan konularda birçok eser kaleme alınmış, buna bağlı olarak pek çok ilim dalı ortaya çıkmıştır. Emevî Devleti'nin (661-750)

* Bu makale "Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *Kitâbü'l-Harâc* Adlı Eserinde Yer Alan Siyer ve Megâzî Rivayetlerinin Tespit ve Tahlili" (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2019) adıyla hazırlanmakta olduğumuz yüksek lisans tezimizden üretilmiştir.

** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi,
e-posta: yavuz_ihl@hotmail.com

*** Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,
e-posta: leventozturk@outlook.com

sonları ile Abbâsî Devleti'nin (750-1258) ilk dönemlerinde ilim dalları birbirinden ayrışmaya başlamış ve yazım geleneğinde yeni usuller ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla İslâm coğrafyasındaki mevcut bilgi ve materyaller çeşitli ilim dalları tarafından birbirinden bağımsız bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Her bilim dalı kendi belirlediği ilkeler çerçevesinde kaleme aldığı eserlerde rivayetlere yer vermiştir. Bu alanlardan birisi de fıkıhtır.

Fıkıh sahasında çalışan âlimler ele aldıkları konularla ilgili hüküm çıkarabilmek için Hz. Peygamber'in hayatına, özellikle de savaşlarına dair elde ettikleri verileri delil olarak kullanmışlardır. Dolayısıyla bu hükümlere ulaşırken kullandıkları gazvelerle ilgili bilgiler fıkıh literatürünün bir parçasını oluşturmuştur. Fıkıh literatüründe bizzat Hz. Peygamber'in katıldığı savaşlara dair hangi ölçüde bilgi bulunduğu, bu bilgilerin hangi kaynaklara dayandığı ve siyer-megâzî literatüründe yer alan bilgilere göre değeri hususunda henüz bir çalışma yapılmış değildir.

Hâlbuki bu eserlerde Hz. Peygamber'in hayatına dair pek çok önemli bilginin yer aldığı ve fakihler tarafından delil olarak kullanıldığı açıktır. Bu hususu göz önünde bulundurarak günümüze ulaşan fıkıh literatürünün en önemli eserlerinden birisi olan Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrahim'in (ö. 182/798) *Kitâbü'l-Harâc* adlı eseri örneklem olarak seçilmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla Ebû Yûsuf'un (nesebi ve hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Saymerî, 1985, 97-108; Kevserî, 1948, 5-23; Ebû Yûsuf, 2009, 21-49; Özdemir, 2013, 492-493; Kallek, 2018, 69-71; Zehebî, 2018, 133-171) eserleri ve görüşleri üzerine yapılan çalışmalar genel olarak fıkıh ve hadis alanlarına yöneliktir (Meselâ bk. Avcı, 2001; Ekinci, 2011; Güner, 2015; Kelebek, 2015; Koçak, 2018). Bilhassa *Kitâbü'l-Harâc* üzerine yapılan çalışmaların neredeyse tamamı iktisat ve mâliye hukuku merkezli bir incelemeye tâbi tutulmuştur (Bal, 1994; Yeşilyurt, 2015, 102-103; Gezgin, 2017, 490-508; Kelebek, 2014). Aşağıda isimleri zikredilen çalışmalar da bu durumu açık bir şekilde göstermektedir.

Oğuz Bal, *Ebû Yûsuf'da İktisadi Düşünce* (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Malatya 1994; Cengiz Kallek, "Ebû Yûsuf'un İktisadî Görüşleri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, I (İstanbul 1997), s. 1-18; Mehmet Erkal, "Dirâse fi Kitâbi'l-Harâc", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II (Sakarya 2000), s. 23-33; Mehmet Avcı, *Ebû Yûsuf'un Hayatı ve Fikhî Görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Urfa 2001; Salim Ögüt, "Ebû Yûsuf ve Hanefiliği", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XV/1-2 (İstanbul 2002), s. 291-302; Fatih Bayram, *Ebû Yûsuf'un Kitâbu'l-Âsar'ının Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2009; Mehmet Özşenel, *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı*, 2. Baskı, İstanbul 2011; Mehmet Ekinci, *Mütûn-i Erbaa'da İmam Ebû Yûsuf'a Atfedilen İbadetle İlgili Görüşlerin Tahkiki* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2011; Ahmet Özdemir, "İmam Ebû Yûsuf'un Fukaha Tabakatındaki Yeri", *The Journal of Academic Social Sciences Studies*, VI/3 (2013), s. 491-508; Rifat Uslu, "İmam Ebû Yusuf'un Hayatı ve Kitâbü'l-Harâc'ı", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, XXII (2013), s. 403-429; Oğuz Bal, "İslâm İktisadının Kilometre Taşlarından Ebû Yûsuf'un İktisadi Düşüncesi", *Türkiye İslâm İktisadi Dergisi*, I/2 (Ağustos 2014), s. 1-41; Mustafa Kelebek, *İslâm Borçlar Hukuku ve Ebû Yûsuf'un Öncelikleri*, İstanbul 2014; Salih Güner, *İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-Müctehid Nihâyetü'l-Muktesid Adlı Eserinde Ebû Yûsuf, İmâm Muhammed ve İmâm Züfer'e Nispet Edilen Görüşler ve Bunların Hanefî Mezhebi Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Çanakkale 2015; Mustafa Kelebek, "Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'un İttifak Ettiği Görüşler", *İmam-ı Azam ve Birlikte Yaşama Hukuku*, Eskişehir 2015, s. 349-386; Şahin Yeşilyurt, "İmam Ebu Yûsuf'un Kamu Maliyesi Alanına Katkısı", *Maliye Dergisi*, Sayı: 169 (Temmuz-Ağustos 2015), s. 97-117; Yusuf Erdem Gezgin, "Ebû Yûsuf'un Kitâbü'l-Harâc'ında Altın ve Gümüş", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, IV/12 (2017), s. 490-508; Abdüssamet Koçak, *Ebu Yusuf'un Kitabu'l-Âsar'ındaki İletli Hadislerin Hanefî Mezhebinin Hadis Kabul Kriterleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2018; Cengiz Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul 2018.

Bu noktada farklılık arz eden ve ele aldığımız konuyla benzerlik olabileceği izlenimi yaratan bir çalışmadan bahsetmek gerekmektedir. Bu çalışma, Selman Tozar tarafından *Siyasi, Sosyal ve Kültürel Tarihe Kaynaklığı Yönüyle İslâm İktisat Kaynakları: Ebû Yûsuf'un (v. 182/798) Kitâbü'l-Harâc ve Ebû Ubeyd'in (v. 224/838) Kitâbü'l-Emvâl Örneği* adıyla (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014) kaleme alınmıştır. Tozar çalışmasının ikinci bölümünde "Kitâbü'l-Harâc ve Kitâbü'l-Emvâl'e Göre Siyasi, Sosyal ve Kültürel Gelişmeler: Hz. Peygamber Dönemi" başlığında gazvelerle ilgili olarak sadece Bedir, Hendek, Hudeybiye, Hayber ve Mekke'nin Fethi hâdiselerini başlıklandırmakta; Hendek Savaşı ile ilgili bilgileri anlatırken Kurayza; Hayber Savaşı ile ilgili bilgileri sunarken de Fedek hakkında birkaç rivayete temas etmektedir. Benû Mustalik ve Tebük savaşlarıyla ilgili bilgileri ise aynı bölümün "Hz. Peygamber'in Savaşlardaki Tutum ve Davranışları" alt başlığında birer cümleyle zikretmektedir (Tozar, 2014, 35-85).

Bununla birlikte yaptığımız incelemeler sonucunda elde ettiğimiz verilere göre *Kitâbü'l-Harâc*'da Ebû Yûsuf tarafından on iki gazve hakkında bilgi sunulmaktadır. Buna karşın Tozar'ın Uhud ve Benû Nadîr savaşları ile ilgili *Kitâbü'l-Harâc*'da yer alan rivayetlere hiçbir şekilde işaret etmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Tozar'ın ele aldığı başlıklarla ilgili *Kitâbü'l-Harâc*'dan elde ettiği malzemeler de eksiktir. Meselâ Ebû Yûsuf eserinde, Bedir'le ilişkilendirilebilecek altı materyale yer vermesine rağmen Tozar, iki rivayete (Tozar, 2014, 37) işaret etmektedir. Yine Ebû Yûsuf'un Hendek Savaşı ile ilgili sunduğu altı malzemedен üçüne yer vermeyen Tozar, iki rivayet bulunmasına karşın Ebû Yûsuf'dan Kurayza hakkında bir nakil aktarmaktadır (Tozar, 2014, 43). Ebû Yûsuf Hayber Savaşı ile ilgili pek çok rivayet sunduğu halde Tozar oldukça sınırlı sayıda malzeme kullanmaktadır (Tozar, 2014, 55-59).

Yukarıda zikrettiğimiz hususları göz önünde bulunduracak olursak fıkıh eserlerinde yer alan megâzî rivayetlerinin şu ana kadar tam anlamıyla tespit edilmediği ve tarihsel değerinin incelenmediği olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca örneklem olarak seçtiğimiz *Kitâbü'l-Harâc* ile ilgili olarak da ele aldığımız konu bağlamında ciddi bir inceleme yapılmamış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Elinizdeki bu çalışma, fıkıh literatürünün günümüze ulaşan ilk ve en önde gelen eserlerinden birisi olan Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserinde yer alan gazvelerle ilgili rivayetleri tespit etmeyi, bunların *Kitâbü'l-Harâc*'daki konu başlıklarına göre dağılımını ortaya koymayı ve bu rivayetlerin kaynaklarını tespit etmeyi hedeflemektedir.

Kitâbü'l-Harâc'ın birçok baskısı, şerhi ve çeşitli dillerde gerçekleştirilen tercümesi bulunmaktadır (Rahbî, 1973; Kallek, 1997, 1-2; Kallek, 2002, 104; Yeşilyurt, 2015, 102). Çalışmamızda başta İstanbul olmak üzere Bağdat, Londra, Kudüs, Ürdün gibi pek çok ülkedeki on yedi yazma nüshayı mevcut basımları da (Menâsîr, 2009, 7. Ayrıca bk. Erkal, 2000, 24-26; Uslu, 2013, 426-427) dikkate alarak yeni bir neşir gerçekleştiren Muhammed el-Menâsîr'in hazırlamış olduğu yayın referans olarak kullanılmıştır (Ebû Yûsuf, 2009).

1. Gazvelerle İlgili Rivayetler

Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserini bizzat kendisinin de belirttiği gibi halifenin isteği üzerine devlet tarafından toplanan vergiler (harâc) hakkında müstakil bir eser kaleme almak üzere hazırlamıştır (Ebû Yûsuf, 2009, 76-77). Eserin harâc konusunda yazılan ve günümüze ulaşan ilk çalışmalardan birisi olduğu ve Halife Hârûnürreşîd'in (170-193/786-809) talebi üzerine yazıldığı kabul edilir (Nedîm, II/1, 20. Tartışmalar için bk. Kallek, 1997, 1-3; Kallek, 2018, 71-73). Abbâsî halifeleri Mehdî (158-169/775-785), Hâdî (169-170/775-786) ve Hârûnürreşîd (170-193/786-809) dönemlerinde kadılık yapan ve son halife tarafından kâdilkudât olarak tayin edilen Ebû Yûsuf 166 (782) yılından 182 (798) yılına kadar kadılık makamında kalmıştır. Ancak Mehdî dönemindeki vazifesi, Ebû Yûsuf'un genel kabul gördüğü üzere 166 (782) yılında kadılık görevine gelmesi, Mehdî'nin 169 (785) yılında vefat etmesi ve Ebû Yûsuf'un veliaht Hâdî ile birlikte Cürçân'a gitmesi (169/785) gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda kısa sürmüş olmalıdır (Kevserî, 1948, 3, 66-67, 75; Matlûb, 1969, 83-87; Ebû Zehra, 2005, 224; Kallek, 2018, 70. Ayrıca krş. Saymerî, 1985, 97). Ebû Yûsuf tarafından hazırlanan bu eser İslâm iktisadı ve mâlî yapısı ile ilgili hüküm ve uygulamaları içermektedir. *Kitâbü'l-Harâc*'da Hz. Peygamber'in katıldığı savaşlarla ilgili rivayetlerin sınırlı sayıda olabileceği ileri sürülebilir. Ancak bu öngörünün aksine *Kitâbü'l-Harâc*'da gazvelerle ilgili elli bir materyal tespit edilmiştir. Bu rakam siyer ve megâzî çalışmaları bakımından kemiyet açısından oldukça önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Ayrıca günümüze gelen erken dönem eserlerinden birisinde yer alması bakımından da ayrı bir değere sahiptir.

Kitâbü'l-Harâc'da incelemeye değer derecede malzeme bulunmasının sebebi iki temel yaklaşımla açıklanabilir. Bunlardan birisi bizzat Ebû Yûsuf'un birçok ilim dalında yetkin bir kişi olması, hadis, tefsir ve siyer rivayetlerine sahip olması (Kevserî, 1948, 29, 41) ve bunları eserlerinde görüşlerini temellendirmek üzere delil olarak kullanmasıdır. İkincisi ise her ne kadar eserin yazıldığı dönemde ilim dalları müstakilleşmeye yeni başlamış ise de bilgilerin ayrımının henüz belirgin hatlarla ortaya çıkmamış olmasıdır. Ebû Yûsuf bu ayrışmanın sun'î olduğunun farkındadır, dolayısıyla konuyla ilgili farklı kanallardan gelen rivayetleri ve bilgileri kullanmaktadır. Bu hususta hocası Ebû Hanîfe'den farklı bir yaklaşım sergilediği, hadis ve siyer bilgilerini kullanma noktasında daha hassas ve zengin bir ilmî yaklaşım sergilediği bilinmektedir (Kevserî, 1948, 39; Kallek, 1997, 5; Ögüt, 2002, 300; Özşenel, 2011, 22-29; Özdemir, 2013, 501; Kallek, 2018, 75). Ebû Yûsuf'un günümüze ulaşan diğer eserleri arasında yer alan *Âsâr* (Meselâ bk. Ebû Yûsuf, 1936, 33, 84, 152, 174, 226) ve *Kitâbü'r-Red ale's-Siyeri'l-Evzâî*'de tespit ettiğimiz (Meselâ bk. Ebû Yûsuf, 1938, 1-4, 9, 12, 24, 32-33, 35, 37) gazvelerle ilgili bilgi ve rivayetler de bunu net bir şekilde göstermektedir. Ancak bu bilgiler, bu makalenin inceleme konusu olmadığı için ele alınmayacaktır.

Kitâbü'l-Harâc' da biraz önce belirttiğimiz üzere Hz. Peygamber'in savaşları ile ilgili elli bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilerin savaşlara göre dağılımını şu şekilde özetlemek mümkündür:

Tablo 1- *Kitâbü'l-Harâc'* da Yer Alan Gazveler ve Materyal Sayıları

Konu No	Konu Başlığı	Materyal Sayısı
1	Bedir	6
2	Uhud	3
3	Benû Nadîr	3
4	Hendek	3
5	Benû Kurayza	2
6	Benû Mustalik	2
7	Hudeybiye	2
8	Hayber	19
9	Fedek	1
10	Mekke'nin Fethi	6
11	Huneyn	3
12	Tebük	1
	Toplam: 51	

Ebû Yûsuf, eserinde bir kronoloji takip etmemektedir. Gazvelerle ilgili rivayetler, mâlî hukukla ilgili hüküm çıkarmada delil olarak kullanıldığı için çeşitli bâb başlıklarında yer almaktadır. Ebû Yûsuf'un, gazvelerle ilgili naklettiği rivayetlerden Hudeybiye ile ilgili rivayet hariç (Ebû Yûsuf, 2009, 597) diğerlerinde olayların tarihi ile ilgili hiçbir bilgi ve tespit bulunmamaktadır. Dolayısıyla Ebû Yûsuf'un gazvelerle ilgili sunduğu rivayetler tarafımızca kronolojik olarak sıralanmıştır.

Yaptığımız inceleme sonucunda tespit edebildiğimiz gazve sayısı on ikidir. Bunlar Bedir, Uhud, Benû Nadîr, Hendek, Benû Kurayza, Benû Mustalik, Hudeybiye, Hayber, Fedek, Mekke'nin Fethi, Huneyn ve Tebük Seferi'dir.

Yukarıda yer alan tablodaki bilgiler dikkate alındığında gazvelerle ilgili toplam elli bir malzemenin on dokuzunun Hayber hakkında olduğu ve en fazla materyal grubunu teşkil ettiği görülmektedir. Daha sonra Bedir ve Mekke'nin Fethi ile ilgili altışar rivayet sıralamada yer almaktadır. Akabinde üçer rivayetle Uhud, Benû Nadîr, Hendek ve Huneyn, ikişer rivayetle Benû Kureyza, Benû Mustalik ve Hudeybiye, birer rivayetle de Fedek ve Tebük gelmektedir. *Kitâbü'l-Harâc'* daki en detaylı rivayet, Hudeybiye ile ilgili olanıdır. Bu bilgilerden sonra kronolojik sırayı takip ederek Ebû Yûsuf tarafından gazvelerle ilgili verilen bilgilerin mahiyetini ortaya koymak yerinde olacaktır.

Ebû Yûsuf'un Bedir Savaşı ile ilgili sunduğu rivayetlerde savaşa katılmayan ve katılmamış olmalarına rağmen ganimetten pay alan sahâbiler (Ebû Yûsuf, 2009, 572), savaşa katılan sahâbilerin ganimete karşı tutum ve davranışları (Ebû Yûsuf, 2009, 572-573), Bedir'de elde edilen ganimetlerin nerede ve ne zaman paylaştırıldığı (Ebû Yûsuf, 2009, 571-572) hakkında bilgiler yer almaktadır. Bunlara ilave olarak Hz. Peygamber'in ganimetten safiyy olarak ne aldığı (Ebû Yûsuf, 2009, 138), savaşa katılanlar arasında yaya veya atlı olma durumuna göre ganimetin nasıl paylaştırıldığı (Ebû Yûsuf, 2009, 122), esirlerin serbest bırakılma şartlarının ne olduğu hakkında (Ebû Yûsuf, 2009, 287) bilgiler bulunmaktadır.

Uhud Savaşı hakkında bilgi sunan rivayetler ise Abdullah b. Ömer'in Uhud Savaşı'na katılmaması (Ebû Yûsuf, 2009, 521), Nadr b. Enes'in babasının Uhud Savaşı'nda şehit olması (Ebû Yûsuf, 2009, 204-207) ve Uhud Savaşı'nda hanım sahâbilerin yaralıları tedavi etmesi (Ebû Yûsuf, 2009, 571) ile ilgilidir.

Kitâbü'l-Harâc' da Benû Nadîr ile ilgili olarak Haşr Sûresi'nin 6. âyetinin Benû Nadîr hâdisesi ile ilgili olarak indiği (Ebû Yûsuf, 2019, 149-150), Resûlullah'ın Benû Nadîr arazilerini taksim etmediği (Ebû Yûsuf, 2009, 290) ve orada bulunan bir hurma tarlasını Zübeyr b. Avvâm'a iktâen verdiği (Ebû Yûsuf, 2009, 268-269) hakkında bilgiler yer almaktadır.

Hendek Savaşı'yla ilgili rivayetler Abdullah b. Ömer'in Hendek Savaşı'na katıldığında on beş yaşında olması (Ebû Yûsuf, 2009, 521), Müşrik ordusunun geri çekilmesi için Hz. Peygamber'in Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde ile istişare etmesi ve bazı tekliflerde bulunması (Ebû Yûsuf, 2009, 596), Sa'd b. Muâz'ın Hendek Savaşı'nda yaralanması (Ebû Yûsuf, 2009, 582) ile ilgilidir.

Ebû Yûsuf'un, *Kitâbü'l-Harâc'* da Benû Kurayza ile ilgili yer verdiği iki rivayetten Benû Kurayza'nın muhasara edilmesine bağlı olarak Sa'd b. Muâz'ın hakemliği (Ebû Yûsuf, 2009, 582-583) ile Benû Kurayza

topraklarının Hz. Peygamber tarafından paylaşılıp paylaşılmadığı (Ebû Yûsuf, 2009, 290) hususlarına ulaşmak mümkündür.

Kitâbü'l-Harâc'da Benû Mustalik Gazvesi hakkında iki rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birincisinde Müslümanların kabile üzerine nasıl hücum ettikleri ve bu hücum sırasında Benû Mustalik halkının ne yaptığı bilgilerine yer verilmektedir (Ebû Yûsuf, 2009, 560). İkinci rivayette ise Benû Mustalik Gazvesi'nde elde edilen ganimetlerin nerede paylaştırıldığı (Ebû Yûsuf, 2009, 572) bilgisi geçmektedir.

Ebû Yûsuf Hudeybiye Seferi ile ilgili olarak İbn İshak, Hişâm b. Urve ve Kelbî tarafından sunulan rivayetleri birleştirerek oldukça kıymetli bir malumat sunmaktadır (Krş. Özşenel, 2011, 98). Bu rivayet tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Yûsuf'un konumuzla ilgili sunduğu en geniş rivayettir. Rivayetin büyük bir kısmı Hudeybiye'ye gidişte yaşananlar, Hudeybiye'de gerçekleşen antlaşma ve Hudeybiye'den dönüş sırasında yaşanan olaylarla ilgilidir. Ayrıca bu rivayetin son kısmında Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra gerçekleşen bazı önemli gelişmelere de işaret edilmiştir (Ebû Yûsuf, 2009, s. 597-609).

Hayber'le ilgili aktarılan bilgiler ise gazveler hakkındaki en zengin rivayet grubunu teşkil etmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere bu rivayetler on dokuz adettir. Bu rivayetlerde Hayber'e Müslümanların günün hangi vaktinde ulaştığı (Ebû Yûsuf, 2009, 559), Hz. Peygamber'in izni olmadan ganimetten bir şey alan kişinin cenazesine Resûlullah'ın katılıp katılmadığı (Ebû Yûsuf, 2009, 573-574), Hz. Peygamber'in Hayber'de "safiy" olarak ne aldığı (Ebû Yûsuf, 2009, 138), Hayber ganimetlerinin nasıl paylaştırıldığı (Ebû Yûsuf, 2009, 137-138) ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca savaşa katılan kölelerin ganimetten pay alıp almadığı (Ebû Yûsuf, 2009, 577) bilgilerine yer verilmektedir. Bunlara ilave olarak Hayber arazisi ve bu arazinin mahsulleri ile ilgili rivayetler de karşımıza çıkmaktadır. Bu rivayetlerde Resûlullah'ın Hayber arazisini taksim edip etmediği (Ebû Yûsuf, 2009, 148, 290), bu arazilerden harâc alınıp alınmadığı, bu arazilerin mahsullerinden faydalanmak için sahipleri ile belirlenmiş hisseler oranında ortaklık (müzâraat) yapılıp yapılmadığı belirtilmiştir (Ebû Yûsuf, 2009, 327, 336-337). Bunlara ek olarak arazilerden elde edilen mahsuller ile ilgili uygulamaları gerçekleştirmek için Hz. Peygamber tarafından kimin görevlendirildiği (Ebû Yûsuf, 2009, 231, 233, 234, 336), Hayber mahsullerinden Hz. Peygamber'in eşlerine hisse verilip verilmediği, Resûlullah'ın hangi şartla barış yaptığı bilgilerine ulaşılabilir (Ebû Yûsuf, 2009, 336).

Fedek'le ilgili olarak Ebû Yûsuf tek bir rivayete yer vermiştir. Bu rivayette Fedeklilerin sulh yapmak için Resûlullah'a kimi gönderdiği, Fedeklilerle hangi şartlarla sulh yapıldığı, Fedek arazilerinin kime ait olduğu hakkında bilgiler bulunmaktadır (Ebû Yûsuf, 2009, 231-232).

Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserinde Mekke'nin Fethi ile ilgili olarak Benû Ka'b'dan bazı kişilerin Hz. Peygamber'den yardım istemesi üzerine Mekke'ye sefer düzenlendiği, Hz. Abbas'ın Mekkelilere emân vermek için Mekkelilerle görüşme yaptığı, Mekke'nin fethi esnasında Ümmü Hânî'nin iki kişiye emân verdiği, fetihten sonra Mekke'nin ganimet olarak taksiminden yapılmadığı, topraklarının öşür arazisi olarak kabul edilip hiçbir zaman harâc konulmadığı bilgileri yer almaktadır (Ebû Yûsuf, 2009, 261, 290, 404, 592, 605-609).

Huneyn Savaşı ile ilgili olarak aktarılan rivayetler incelendiğinde putperest Hevâzin kabilesinin kadın ve çocuklarına nasıl muamele edildiği, Huneyn ganimetlerinin nerede taksim edildiği, Huneyn Savaşı'na katılan yaya ve atlılara ganimetten kaçır sehim verildiği bilgileri görülmektedir (Ebû Yûsuf, 2009, 123, 285, 572).

Hz. Peygamber'in iştirak ettiği son gazve olan Tebuk Seferi ile ilgili *Kitâbü'l-Harâc*'da bir rivayet yer almaktadır. Bu rivayet Hz. Peygamber'in Tebuk Gazvesi'ne ne zaman ve ne şekilde çıktığından bahsetmektedir (Ebû Yûsuf, 2009, 560).

2. Gazvelerle İlgili Rivayetlerin Kitâb Başlıklarına Göre Dağılımı

Kitâbü'l-Harâc üzerine yapılan çalışmalarda genel olarak kitabın düzenli bir tasnife sahip olmadığı, konu ve bölüm başlıkları olarak orantısız bir dağılımı bulunduğu, bâb başlıkları, fasıllar ve alt başlıklar esas alınmak suretiyle yazıldığı, hatta bazen bu başlıkların müstensihler tarafından konmuş olduğu belirtilmektedir (Yeşilyurt, 2015, 101-102; Kallek, 2018, 72). Ancak Muhammed el-Menâsir, Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc*'ı halifenin sormuş olduğu yirmi dokuz soruyu esas alarak tasnif ettiğini ileri sürmektedir. Kitabın neşrini gerçekleştiren Menâsir, bu sistemi esas almış ve ara konuları muhtevalarına göre başlıklandırarak otuz üç başlık altında tasnife gitmiştir (Ebû Yûsuf, 2009, 51-54). Çalışmamızda bu baskıda yer alan bölümlere esas alınmıştır.

Kitâbü'l-Harâc'da yer alan gazvelerle ilgili bilgiler, kitabın yazım gayesine bağlı olarak birbirinden bağımsız çok farklı konu başlıklarında karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgilerin dağınıklığının görülebilmesi için

Kitâbü'l-Harâc'daki başlıklara göre listeleme yapılmıştır. Aşağıda rivayetlerin gazvelere ve kitâb başlıklarına göre dağılımı, iki ayrı tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 2- Gazvelerle İlgili Rivayetlerin Yer Aldığı Bölüm Başlıkları

Konu	Kitâbü'l-Harâc Bölüm Başlıkları	Materyal Sayısı
Bedir Savaşı	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	3
Bedir Savaşı	Ganimetlerin Taksimi	2
Bedir Savaşı	Müslümanlarla Savaşın ve İslâmî Kuralları Engelleyen Mürtedler Hakkındaki Hükümler	1
Uhud Savaşı	Ahlaksızlık, Hırsızlık ve Cinayet Suçlarını İşleyenlere Uygulanması Gereken Hadler	1
Uhud Savaşı	Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Sahâbîlere Taksimi	1
Uhud Savaşı	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	1
Benû Nadir	Fey ve Harâc	1
Benû Nadir	Iktâ Arazileri Hakkındaki Hükümler	1
Benû Nadir	Müslümanlarla Savaşın ve İslâmî Kuralları Engelleyen Mürtedler Hakkındaki Hükümler	1
Hendek Savaşı	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	2
Hendek Savaşı	Ahlaksızlık, Hırsızlık ve Cinayet Suçlarını İşleyenlere Uygulanması Gereken Hadler	1
Benû Kurayza	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	1
Benû Kurayza	Müslümanlarla Savaşın ve İslâmî Kuralları Engelleyen Mürtedler Hakkındaki Hükümler	1
Benû Mustalik	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	2
Hudeybiye	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	2
Hayber	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	4
Hayber	Ganimetlerin Taksimi	3
Hayber	Fey ve Harâc	1
Hayber	Harâcın Fazla ve Eksik Olması	1
Hayber	Sevâd Arazileri ile İlgili Uygulamalar	5
Hayber	Müslümanlarla Savaşın ve İslâmî Kuralları Engelleyen Mürtedler Hakkındaki Hükümler	1
Hayber	Ağaçsız ve (Hurma) Ağaçlı Arazileri İcara Verme	4
Fedek	Sevâd Arazileri ile İlgili Uygulamalar	1
Mekke'nin Fethi	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	3
Mekke'nin Fethi	Müslümanlarla Savaşın ve İslâmî Kuralları Engelleyen Mürtedler Hakkındaki Hükümler	1
Mekke'nin Fethi	Iktâ Arazileri Hakkındaki Hükümler	1
Mekke'nin Fethi	Benû Tağlib Hristiyanları ve Diğer Ehl-i Zimmetin Durumu	1
Huneyn	Savaş Barış ve Diğer Yollarla Elde Edilen Ölü Araziler	1
Huneyn	Ganimetlerin Taksimi	1
Huneyn	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	1
Tebük	Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	1
		Toplam: 51

Tablo 3- Kitâb Bölümlemesi ve Gazve İsimlerine Göre Rivayet Dağılımları

Kitâbü'l-Harâc Bölüm Başlıkları	Gazveler	Materyal Sayısı	Toplam Materyal Sayısı
Ganimetlerin Taksimi	Bedir Savaşı	2	6
	Hayber	3	
	Huneyn	1	
Fey ve Harâc	Benû Nadîr	1	2
	Hayber	1	
Sevâd Arazileri ile İlgili Uygulamalar	Hayber	5	6
	Fedek	1	
Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Sahâbîlere Taksimi	Uhud Savaşı	1	1
İktâ Arazileri Hakkındaki Hükümler	Benû Nadîr	1	2
	Mekke'nin Fethi	1	
Savaş Barış ve Diğer Yollarla Elde Edilen Ölü Araziler	Huneyn	1	1
Müslümanlarla Savaşan ve İslâmî Kuralları Engelleyen Mürtedler Hakkındaki Hükümler	Bedir Savaşı	1	5
	Benû Nadîr	1	
	Benû Kurayza	1	
	Hayber	1	
	Mekke'nin Fethi	1	
Harâcın Fazla ve Eksik Olması	Hayber	1	1
Ağaçsız ve (Hurma) Ağaçlı Arazileri İcara Verme	Hayber	4	4
Ahlaksızlık, Hırsızlık ve Cinayet Suçlarını İşleyenlere Uygulanması Gereken Hadler	Uhud Savaşı	1	2
	Hendek Savaşı	1	
Müşriklerle ve Âsilerle Savaş, Onları İslâm'a Davet	Bedir Savaşı	3	20
	Uhud Savaşı	1	
	Hendek Savaşı	2	
	Benû Kurayza	1	
	Benû Mustalîk	2	
	Hudeybiye	2	
	Hayber	4	
	Huneyn	1	
	Tebük	1	
	Mekke'nin Fethi	3	
Benû Tağlib Hristiyanları ve Diğer Ehl-i Zimmetin Durumu	Mekke'nin Fethi	1	1
Toplam:		51	51

3. Gazvelerle İlgili Rivayetlerin Kaynakları

Ebû Yûsuf *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserinde gazvelerle ilgili elli bir materyal sunmaktadır. Bu materyallerin otuzu hocalarından aktardığı rivayetlerden oluşmaktadır. Bu kısımda aktarılan bu rivayetlerin kaynakları üzerinde durulacaktır.

Ebû Yûsuf'un, hocası Ebû Hanîfe (ö. 150/767) dışında birçok âlimden istifade ettiği bilinen bir husustur. O, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ (ö. 148/765), Ebû İshak eş-Şeybânî (ö. 138/755), Süleyman et-Temîmî (ö. 143/760), Husayn b. Abdurrahman (ö. 136/753) gibi fakih âlimlerden ders aldı (Öğüt, 1994, 261; Erkal, 2000, 23; Öğüt, 2002, 292-293; Özdemir, 2013, 498; Kallek, 2018, 69). Ebû Yûsuf, bunlar dışında pek çok muhaddis ve siyer âliminden de nakilde bulundu. Nakilde bulunduğu hocaların en meşhurları Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Haccac b. Ertât (ö. 145/762), Hişâm b. Urve (ö. 146/763), A'meş (ö. 148/765), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Muhammed b. İshak (ö. 151/768), Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156/772), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813) gibi hadis ve siyer âlimleridir (Özşenel, 2011, 15).

Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserinde farklı alanlardaki tüm hocalarından istifade etmiştir. Onun konumuzla ilgili rivayetler bağlamında kendisinden istifade ettiği hoca yelpazesi oldukça geniştir. Bunlar aşağıda sıralanmıştır.

A'meş (ö. 148/765), Eş'as b. Sevvâr (ö. 136/753), Hasan b. Umâre (ö. 153/770), Ubeydullah b. Ömer (ö. 147/764), Ebû Ma'şer (ö. 170/786), Atâ b. Sâib (ö. 136/753), Muhammed b. İshak (ö. 151/768), Hişâm b. Urve (ö. 146/763), Muhammed b. Talha, Yahya b. Saïd (ö. 143/760), Hasan, Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Haccâc b. Ertât (ö. 145/762), Müslim b. Keysân el-Mülâi (ö. 146/763), Muhammed b. Sâib el Kelbî (ö. 146/763), Ebû Abdurrahman Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ (ö. 148/765), Ömer b. Zer (ö. 153/770), Kays b. Rebi' el-Esedî (ö. 165/781).

Tablo 4- Ebû Yüsuf'un Gazvelerle İlgili Rivayetlerinin Kaynakları

Konu	Rivayet Zinciri	Senetli Rivayetler	Toplam Bilgi
Bedir Savaşı	A'meş-Ebû Sâlih (Abdurrahman b. Kays el-Hanefî)-Ebû Hureyre (s. 572)	3	6
	Eş'as b. Sevvâr-Ebu'z-Zinâd (s. 138)		
	Hasan b. Umâre-Hakem b. Uteybe-Miksem-Abdullah b. Abbâs (s. 122)		
Uhud Savaşı	Ubeydullah b. Ömer el-Ömerî-Nâfi-İbn Ömer (s. 521)	3	3
	Ebû Ma'şer-Gufre'nin mevlası Ömer (b. Abdullah el-Medenî) ve diğerleri (s. 204)		
	Atâ b. Sâib-Şa'bi- Abdullah (b. Abbâs) (s. 571)		
Benû Nadir	Bazı hocalar (Muhammed b. İshak)-Zühri (s. 149)	2	3
	Hişâm b. Urve-Babası (Urve b. Zübeyr) (s. 268)		
Hendek Savaşı	Muhammed b. İshak-Zühri (s. 596)	3	3
	Ubeydullah (b. Ömer el-Ömerî)-Nâfi-İbn Ömer (s. 521)		
	Muhammed b. İshak (s. 582)		
Benû Kurayza	Muhammed b. İshak (s. 582)	1	2
Benû Mustalik	-	-	2
Hudeybiye	Hişâm b. Urve-Babası (Urve b. Zübeyr) ve Muhammed b. İshak ve Kelbî (s. 597)	1	2
Hayber	Muhammed b. Talha-Humeyd (b. Hilâl el-Adevî)-Enes (b. Mâlik) (s. 559)	13	19
	Yahya b. Saïd- Muhammed b. Yahya (İbn Hibbân)-Ebû Amra el-Ensârî-Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (s. 573-574)		
	Eş'as b. Sevvâr-Muhammed b. Sîrîn (s. 138)		
	Hasan-Muhammed b. Zeyd-Ebü'l-Lahm'ın mevlası Umeyr (s. 577)		
	Leys b. Sa'd-Habîb b. Ebû Sâbit (s. 148)		
	Haccâc b. Ertât-Nâfi'-Abdullah b. Ömer (s. 231)		
	Müslim (b. Keysân) Mülâi-Enes b. Mâlik (s. 230)		
	Muhammed b. Sâib el Kelbî- Ebû Sâlih (Mevlâ Ümmü Hânî)- Abdullah b. Abbâs (s. 231-232)		
	Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ- Hakem (b. Uteybe)- Miksem (Mevlâ İbn Abbâs)-Abdullah b. Abbâs (s. 233)		
	Muhammed b. İshak-Nâfi'-Abdullah b. Ömer-Ömer (s. 233)		
	Ubeydullah b. Ömer-Nâfi'-İbn Ömer-Ömer (s. 335-336)		
Ömer b. Zer (Dînâr)-Ebû Ca'fer (Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib) (s. 336)			
Haccâc b. Ertât-Ebü Ca'fer (s. 337)			
Fedek	Muhammed b. Sâib el-Kelbî-Ebü Sâlih-Abdullah b. Abbâs (s. 231-232)	1	1
Mekke'nin Fethi	Hişâm b. Urve-Babası Urve ve Muhammed b. İshak ve Kelbî (s. 597)	2	6
	Muhammed b. İshak-Saïd b. Ebû Hind (el-Fezâri)-Ebû Mürre (Mevlâ Akil b. Ebû Tâlib)-Ümmü Hânî bint EbûTâlib (s. 592)		
Huneyn	Kays b. Rebi' (el-Esedî)-Muhammed b. Ali- İshak b. Abdullah (b. Ebû Ferve)-Ebû Hâzim (Seleme b. Dînâr)-Ebû Rühm (Mevlâ Ebû Hâzim) (s. 123)	1	3
Tebük	-	-	1
Toplam		30	51

Ebû Yûsuf'un Hz. Peygamber'in savaşları ile ilgili rivayetlerinden 1'i A'meş'ten, 2'si Eş'as b. Sevvâr'dan, 2'si Hasan b. Umâre'den, 3'ü Ubeydullah b. Ömer'den, 1'i Ebû Ma'ser'den, 1'i Atâ b. Sâib'den, 6'sı Muhammed b. İshak'dan, 3'ü Hişâm b. Urve'den, 1'i Muhammed b. Talha'dan, 1'i Yahya b. Saïd'den, 1'i Leys b. Sa'd'dan, 2'si Haccâc b. Ertât'dan, 1'i Müslim b. Keysân el-Mülâî'den, 2'si Muhammed b. Sâib el-Kelbî'den, 1'i Muhammed b. Abdurrahman'dan, 1'i Ömer b. Zerr'den, 1'i Kays b. Rebi' el-Esedî'den gelmektedir.

Ebû Yûsuf'un gazvelerle ilgili sunduğu otuz rivayetin 11'i, önde gelen megâzî müelliflerinin rivayetleridir. Muhammed b. İshak'dan 6 rivayet aktaran Ebû Yûsuf, Hişâm b. Urve'den 3, Muhammed b. Sâib el-Kelbî'den ise 2 rivayet nakletmiştir. Geriye kalan on dokuz rivayet ise diğer ravilerden alınmıştır.

Ebû Yûsuf'un bizatihi kendisinden aktarılan bir bilgiye göre Muhammed b. İshak'ın Kûfe'ye gelmesi üzerine bir grup âlim ondan *Kitâbü'l-Megâzî* adlı eserini okutmasını istemiş, Muhammed b. İshak da bu teklifi kabul edince Ebû Yûsuf hocası Ebû Hanîfe'nin derslerine bir müddet ara vermek zorunda kalmıştı. Ebû Yûsuf ve arkadaşları en az üç ay boyunca Muhammed b. İshak'dan megâzî rivayetlerini almışlardı. Ebû Hanîfe'nin yanına geldiğinde hocası, Muhammed b. İshak'ın ilmine itibar etmediğini ifade etmişti (Kevserî, 1948, 41-42; Kerderî, 1981, 410). Bazı araştırmalarda Ebû Yûsuf'un İbn İshak'tan bir ay kadar ders aldığı şeklinde karşımıza çıkan bilgi muhtemelen Öğüt'e dayanmakta ve bir tercüme hatasından kaynaklanmaktadır (Krs. Öğüt, 1994, 261; Kallek, 1997, 6; Bal, 2014, 3; Yeşilyurt, 2015, 99; Kallek, 2018, 69).

Bilindiği kadarıyla İbn İshak, 142 (759-760) yılında Medine'den ayrılarak Cezîre valisi Abbas b. Muhammed'in yanına gitti. Beş yıl orada tedrisatta bulunduktan sonra Kûfe'ye ardından Hîre'ye geçti. Burada Ebû Yûsuf başta olmak üzere birçok kişiye megâzî kitabını okuttu (Fayda, 1999, 94. Ayrıca krs. Öz, 2008, 222-224). Anlaşılan o ki İbn İshak 147'li yıllarda Kûfe'de bulunmuştu. İbn İshak'ın ve Ebû Hanîfe'nin vefatından önceye denk gelen bu ziyaret tarihsel kesite uygun düşmektedir.

Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc*'da naklettiği rivayetlerde "haddesenî" ve "haddesenâ" lafızlarını kullandığı görülmektedir. Nakillerde yer alan rivayet lafızları şu şekilde sıralanabilir:

Haddesenâ A'meş, *Haddesenî* Eş'as b. Sevvâr, *Haddesenâ* Hasan b. Umâre, *Haddesenâ* Ubeydullah, *Haddesenî* Ebû Ma'ser, *Haddesenâ* Atâ b. Sâib, *Haddesenî* (*Haddesenâ*) Ba'du Eşyâhınâ (Muhammed b. İshak), *Haddesenâ* Hişâm b. Urve, *Haddesenî* Muhammed b. İshak, *Haddesenâ* Ubeydullah, *Haddesenî* Muhammed b. İshak, *Haddesenî* Hişâm b. Urve, *Haddesenî* Muhammed b. Talha, *Haddesenî* Yahyâ b. Saïd, *Haddesenî* Eş'as b. Sevvâr, *Haddesenâ* Hasan, *Haddesenî* Leys b. Sa'd, *Haddesenî* Haccâc b. Ertât, *Haddesenî* Müslim el-Mülâî, *Haddesenî* Muhammed b. Sâib el-Kelbî, *Haddesenî* Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ, *Haddesenî* Muhammed b. İshak, *Haddesenâ* Ubeydullah, *Haddesenâ* Ömer b. Zerr, *Haddesenâ* Haccâc b. Ertât, *Haddesenî* Muhammed b. Sâib el-Kelbî, *Haddesenî* Hişâm b. Urve, *Haddesenî* Muhammed b. İshak, *Haddesenâ* Kays b. Rebi'.

Ebû Yûsuf'un "haddesenî" ve "haddesenâ" lafızlarıyla naklettiği rivayetlerde özel bir ayrıma gittiği ileri sürülmektedir. *Haddesenî* lafızıyla rivayet ettiği müelliflerin onun muasırı olduğu, *haddesenâ* lafızıyla rivayet ettiği müelliflerin ise muhtelif kaynaklardan oluştuğu düşünülmektedir. Buna bağlı olarak bizatihi hadisleri yazdığı zaman *haddesenî* lafzını, hadisleri metinlerde bulursa o zaman *haddesenâ* ifadesini kullandığı ifade edilmektedir (Erkal, 2000, 30). Ancak Ebû Yûsuf'un meselâ Yahyâ b. Saïd'den doğrudan aldığı hadisleri naklederken de "haddesenâ" lafzını kullandığı ve bunun onun semâina işaret ettiği belirtilmektedir (Özşenel, 2011, 111).

Özşenel'in tespitlerine göre Ebû Yûsuf, naklettiği rivayetlerin büyük bir kısmında semâa delalet eden *haddesenâ*, *haddesenî*, *semi'tu*, *semi'nâ*, *ahberanâ*, *ahberanî* gibi sigaları kullanmaktadır. *Âsâr* adlı eserinde ise yine belli şartlarla semâa delalet eden "an" lafzını kullanmakta, hatta bazen aynı rivayeti diğer bir eserinde tahdîs sigasıyla vermektedir. Ona göre Ebû Yûsuf'un eserlerinde rivayetleri kıraat, icazet, münavele vb. yollarla aldığına dair açık bir ifade bulunmamaktadır (Özşenel, 2011, 115-116. Ayrıca bk. Bayram, 2009, 78). Bununla birlikte o, Ebû Yûsuf'un İbn İshak'dan dinlediği *Megâzî*'nin bir nüshasını almış olabileceğini ve bazı rivayetleri yazılı metinden aktarmış olabileceğini, yani kitabet yolu ile nakilde bulunduğunu ileri sürmektedir (Özşenel, 2011, 116).

Yukarıda da ifade edildiği üzere Ebû Yûsuf'un gazvelerle ilgili zikrettiği rivayetler *haddesenî* ve *haddesenâ* lafızlarıyla zikrettiği hadislerden oluşmaktadır. Sadece bir yerde isim zikretmeksizin "ba'du eşyâhınâ" ifadesi dikkat çekmekte, ancak bunun da nüsha farklılıklarından kaynaklandığı ve birçok nüshada Muhammed b. İshak isminin yer aldığı anlaşılmaktadır. Aslında metin içerisinde Menâsîr'in de pek çok yerde işaret ettiği üzere nüsha farklılıkları bağlamında bazen *haddesenâ* yerine *haddesenî* lafzı geçmektedir. Bu farklılıklar muhtemelen müstensih düzeltmeleri olmalıdır. O halde bu ifadelerin birbirinden farklı olmadığını düşünmek daha doğru olacaktır.

Sonuç

Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc* adlı eseri, İslâm hâkimiyetindeki coğrafyalarda Hz. Peygamber döneminden Hârûnürreşîd dönemine kadar uygulanan vergilendirmeler hakkında eşsiz bilgiler sunmaktadır. Fıkıh alanının erken dönem eserlerinden birisi olan bu eserde aynı zamanda Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen seriyve ve gazvelerle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Ebû Yûsuf bu bilgileri hadis ravisi olarak meşhur olan hocaları yanında siyer ve megâzî alanında şöhret sahibi hocalarından da elde etmiştir.

O, görüşlerini temellendirmek ve çeşitli uygulamalara işaret etmek üzere bu bilgileri aktarmıştır. Aktarmış olduğu hâdiseler ile siyer ve megâzî bilgilerimize önemli katkılarda bulunmuştur. Bu bilgilerin bir kısmı kuşkusuz siyer ve megâzî kaynakları ile örtüşmekte, bir kısmı da farklılık arz etmektedir. Bugüne kadar fıkıh kitaplarında yer alan siyer ve megâzî bilgilerinin ilmî çerçevede ele alınmamış olması bu çalışmanın en önemli adımlarından birisidir. Bu makalenin yeni çalışmalara ışık tutması ve elde edilen materyallerin karşılaştırmalı bir şekilde irdelenmesi fikir dünyamıza önemli katkılar sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Avcı, Mehmet (2001). *Ebû Yûsuf'un Hayatı ve Fikhî Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Urfa.
- Bal, Oğuz (1994). *Ebû Yûsuf'da İktisadî Düşünce*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Bal, Oğuz (2014). İslâm İktisad'ının Kilometre Taşlarından Ebû Yûsuf'un İktisadî Düşüncesi. *Türkiye İslâm İktisadî Dergisi*, S. 1/2, s. 1-41.
- Bayram, Fatih (2009). *Ebû Yûsuf'un Kitâbu'l-Âsâr'ının Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim el-Ensâri (2009). *Kitâbü'l-Harâc* (nşr. Muhammed Abdülhafız el-Menâsir). Ürdün-Ammân: Dârü Künûzi'l-Ma'rifeti'l-İlmiyye.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim el-Ensâri (1936). *Kitâbü'l-Âsâr* (nşr. Ebû'l-Vefâ). Beyrut.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim el-Ensâri (1938). *er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâi* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî). Kahire.
- Ebû Zehra, Muhammed (2005). Ebû Hanîfe (trc. Osman Keskiöğlü). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ekinci, Mehmet (2011). *Mütân-i Erbaa'da İmam Ebû Yûsuf'a Atfedilen İbadetle İlgili Görüşlerin Tahkiki*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erkal, Mehmet (2000). Dirâse fi Kitâbi'l-Harâc. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, s. 23-33.
- Fayda, Mustafa (1999). İbn İshak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (c. 20, ss. 93-96). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gezgin, Yusuf Erdem (2017). Ebû Yûsuf'un Kitâbü'l-Harâc'ında Altın ve Gümüş. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, S. 4/12, s. 490-508.
- Güner, Salih (2015). *İbn Rüşd'ün Bidâyetü'l-Müctehid Nihâyetü'l-Muktesid Adlı Eserinde Ebû Yûsuf, İmâm Muhammed ve İmâm Züfer'e Nispet Edilen Görüşler ve Bunların Hanefî Mezhebi Açısından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Kallek, Cengiz (1997). Ebû Yûsuf'un İktisadî Görüşleri. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 1-18.
- Kallek, Cengiz (2002). Kitâbü'l-Harâc. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (c. 26, ss. 101-104). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kallek, Cengiz (2018). *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kelebek, Mustafa (2014). *İslâm Borçlar Hukuku ve Ebû Yûsuf'un Öncelikleri*, İstanbul 2014.
- Kelebek, Mustafa (2015). Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un İttifak Ettiği Görüşler. *İmam-ı Azam ve Birlikte Yaşama Hukuku*, s. 349-386, Eskişehir.
- Kerderî, Hâfizüddîn b. Muhammed (1981). *Menâkibü'l-İmâm Ebî Hanîfe*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Bennânî.
- Kevserî, Muhammed Zâhid (1948). *Hüsnü't-Tekâdî fi Sîreti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdî*. Kahire.
- Koçak, Abdüssamet (2018). *Ebu Yusuf'un Kitabu'l-Âsar'ındaki İletli Hadislerin Hanefî Mezhebinin Hadis Kabul Kriterleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Matlûb, Mahmûd (1969). *Ebû Yûsuf Hayâtühü ve Âsârühü ve Ârâühü el-Fikhiyye*. Bağdat: Câmîati Bağdâd.
- Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak (2009). *Kitâbü'l-Fihrist* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid). London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation.
- Öğüt, Salim (1994). "Ebû Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (c. 10, ss. 260-265). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öğüt, Salim (2002). Ebû Yûsuf ve Hanefîliği. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, S. 15/1-2, s. 291-302.
- Öz, Şaban (2008). *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. İstanbul: İsar Vakfı Yayınları.
- Özdemir, Ahmet (2013). İmam Ebû Yûsuf'un Fukaha Tabakatındaki Yeri. *The Journal of Academic Social Sciences Studies*, S. 6/3, s. 491-508.
- Özşenel, Mehmet (2011). *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Rahbî, Abdülazîz b. Muhammed (1973). *Fikhü'l-Mülûk ve Miftâhu'r-Ritâci'l-Mürsad alâ Hizâneti Kitâbi'l-Harâc* (nşr. Ahmed Ubeyd el-Kebisi). Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd.
- Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali (1985). *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihi*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- Tozar, Selman (2014). *Siyasi, Sosyal ve Kültürel Tarihe Kaynaklığı Yönüyle İslâm İktisat Kaynakları: Ebû Yûsuf'un (v. 182/798) Kitâbü'l-Harâc ve Ebû Ubeyd'in (v. 224/838) Kitâbü'l-Emvâl Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Uslu, Rifat (2013). İmam Ebû Yûsuf'un Hayatı ve Kitâbü'l-Harâc'ı. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 22, s. 403-429.
- Yeşilyurt, Şahin (2015). İmam Ebu Yusuf'un Kamu Maliyesi Alanına Katkısı. *Maliye Dergisi*, S. 169, s. 97-117.
- Zehebî (2018). *Menâkib-ı İmam Ebû Hanîfe* (trc. İsmail Karagözoğlu). İstanbul: Kayihan Yayınları.